

Izlaganje sa znanstvenog skupa

323.14(4-11)

316.75(4-11):323.1

Legitimacijska kriza postsocijalističkih poredaka

ROBERT BLAŽEVIĆ*

Sažetak

Kolektivistička ideologija nacionalizma u većini je država, koje od 1989.g. izlaze iz totalitarnog boljševičkog ozračja, trijumfirala nad idejom slobodnoga samosvjesnog individuuma. Nacionalizam se u većini "mladih demokracija" pokazao kao osnovna integrativna i stabilizirajuća snaga sustava, te činitelj koji bitno pridonosi njegovoj pseudolegitimaciji. Autor smatra da samo koncepcija građanske države koja uvažava temeljna ljudska prava i slobode te dostojanstvo i svakog pojedinca omogućuje prevladavanje legitimacijske krize tih režima.

Kolektivistička ideologija nacionalizma bila je u funkciji rušenja totalitarnih komunističkih režima, napose u multietničkim državama poput, primjerice, bivše Jugoslavije. A u većini država nastalim na ruševinama sovjetskog i jugoslavenskog socijalističkog pokreta ta ideologija predstavlja integrativnu i stabilizirajuću snagu, te dakako, činitelj koji pridonosi samoopravdavanju vlasti. Nacionalističkom homogenizacijom vlast nastoji, između ostalog, neutralizirati bitne interesne razlike među pučanstvom koje nastaju zbog socijalno raslojavanja. U nekim državama postsocijalizma (npr. RH) socijalno je raslojavanje poprimilo drastične razmjere. Nacionalizam se tako pokazao kao najmoćnija "svjetovna religija" u 20. stoljeću, napose u nacija s dominantnim predmodernim mentalitetom. Naime, u takvim zajednicama čovjek može funkcionirati jedino kao urođenik, kao pripadnik plemena. Individualizacija, odnosno emancipacija iz "čopora", u takvom se tipu zajednice doživljava kao najveća hereza i oštro se kažnjava. Modernizacija tih društava stoga zahtijeva pomake na planu socijalno-psihološkijske infrastrukture, a ne samo pravne i ekonomijske. Za bitne pomake na planu psihološke infrastrukture trebat će, međutim, vjerojatno deseci i deseci godina. To će, čini se, predstavljati glavnu prepreku modernizacijskim procesima u postsocijalističkim zemljama, što znači i institucijama koje su ozbiljene u liberalno-demokratskim poretcima.

Zahvaljujući tim individualnim značajkama "običnog čovjeka"¹ na južnoslavenskim prostorima, a uz podršku moćne propagandne mašinerije

* Robert Blažević, docent na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Rijeci.

etabliran je, među ostalim, i neofašistički režim u Srbiji. "Ljudsko stado" se neprinudno okupljalo na trgovima kako bi aklamiralo vodi i podržavalo ratnu imperijalističku politiku. Masovna podrška izmanipuliranog naroda ne znači, međutim, da režim posjeduje demokratsku legitimaciju. Paradigmatičan je u tom smislu, također, slučaj nacističkog režima u Njemačkoj koji je, poput Miloševićevog, uspio osigurati masovnu narodnu podršku. Velike su se mase izmanipuliranog naroda neprinudno okupljale na mitinzima kako bi aklamirale Hitleru i novom režimu.² Narod je, zahvaljujući upotrebi moćne propagandne mašinerije, napose radija,³ razbijen u masu čija se svijest oblikuje poput tijesta. Zadaća je političke teorije, uz ostalo, osvještavanje procesa masovne manipulacije i indoktrinacije podanika poradi osiguranja podrške nedemokratskim, totalitarnim režimima. Pretpostavka koju ona mora ispuniti za tu zadaću jest da više zna od puke "svakodnevne normativne svijesti" (Habermas) bilo koje populacije.

Dakako, ne treba apstrahirati ni ulogu tradicionalne patrijarhalne obitelji⁴ u održavanju nedemokratskih postsocijalističkih režima. "Autoritarna država ima u svakoj obitelji oca kao svojeg predstavnika, čime obitelj postaje njenim najvrijednijim instrumentom moći. Taj položaj oca izražava njegovu političku ulogu i razotkriva odnos obitelji spram autoritarne države. Isti položaj koji u proizvodnom procesu ima pretpostavljeni spram oca, otac sam zauzima u obitelji. I svoj položaj podanika spram vlasti on nanovo stvara u svojoj djeci, a naročito u svojim sinovima".⁵ Djeci se, dakle,

¹⁴U svakodnevnom životu njega nije lako prevariti, ali s nekoliko otrcanih nacionalističkih ili demagoških fraza prevode ga lako žednog preko vode. Tada taj običan čovjek, inače dobar i uzoran otac, povjeruje da izlazi iz svoje nepodnošljive anonimnosti, da sudjeluje u stvaranju historije: ne misli više na svoju djecu koja će, možda, biti uskoro žrtvovana za svete ciljeve. On ih dobrovoljno prinosi na oltar otadžbini, predaje predvodnicima ljudskog stada, velikim žrecima kulta smrti. Karizmatične vode ne mogu opstati bez podrške tih običnih ljudi koji jad svojega individualnog postojanja zamjenjuju skrivenošću u svemoćnoj, užarenoj masi". David, Filip, "Zapisi iz mračnih vremena", *Feral Tribune*, Split, 20.03.1955., str. 24.

²Usp. Habermas, Jürgen, "Problemi legitimacije u modernoj državi", *Gledišta*, Beograd, 1970., 10, str. 151.

³⁴Fašizam i radio su korelati". Anders, Günther, *Zastarelost čoveka*, Nolit, Beograd, 1985., str. 91. Manipulacija posebne efekte ima u društvima u kojima je stanovništvo neobrazovano i bez demokratske političke tradicije. Npr. u Srbiji je 65% stanovništva ili nepismeno ili ima tek završenu osmogodišnju školu. Usp. *Republika*, Beograd, 1.—15.05.1994., str. 5.

⁴Usp. npr. Erlich, Vera, *Jugoslavenska porodica u transformaciji*, Liber, Zagreb, 1971.

⁵Reich, Wilhelm, *Masovna psihologija fašizma*, Mladost, Beograd, 1981., str. 62. "Temelj je malogradanske obitelji odnos patrijarhalnog oca prema ženi i djeci. On je, tako reći, eksponent i zastupnik državnog autoriteta u obitelji. On je zbog protuslovlja između svoga položaja u procesu proizvodnje (sluga) i svoje obiteljske funkcije (gospodar) dosljedno i tipično narednička narav: on je pokoran prema gore, bez ostatka upija vladajuće nazore (odatle njegova sklonost prema

sustavnim treningom usađuje obrazac mišljenja i ponašanja koji rada poslušnim držanjem i podaničkim stavom spram autoriteta oca, a kasnije spram političke vlasti. Kardinalna zadaća patrijarhalne obitelji jest da bude "tvornica" konzervativnih ideologija i struktura. Ona je odgojni aparat koji "od prvog dana" mora prolaziti svaki član zajednice. Za uspostavljanje istinske čovjekove slobode nužna je, čini se, destrukcija takve obiteljske zajednice, utemeljene na neravnopravnosti i tlačenju.

Postsocijalistički poreci nedvojbeno posjeduju proceduralni legitimitet. No, proceduralni je legitimitet također imao i Hitlerov nacistički režim 1933. godine, kad u koaliciji s radikalnim nacionalistima, on dolazi na vlast. To nije značilo da je režim imao demokratsku legitimaciju unatoč proceduralnom legitimitetu i masovnoj podršci izmanipuliranog pučanstva. Višepartijski izbori su, dakle, neophodan, no ne i dovoljan uvjet za demokratsku legitimaciju nekog režima. Uz taj potporanj nužni su, također, daljnji potpornji, kako bi se moglo govoriti o režimu s demokratskom legitimacijom. Ti neophodni potpornji ponajprije su uvažavanje temeljnih ljudskih prava i sloboda, te ozbiljenje ideje pravne države. Da bi se govorilo o pravnoj državi, nije dovoljno da se vlast konstituiru i djeluje u sklopu unaprijed određenog sustava pravnih pravila. Puko donošenje zakona ne znači, naime, da je neka država pravna država.⁶ Država može donositi i primjenjivati i "terorističke" zakone. Zakoni koje stanovita vlast donosi moraju, uz ostalo, izražavati i ideju pravednosti. "Ova ideja pravednosti, koju svi građani države poimaju kao vrijednost [...] ima u pravnoj državi — metodički gledano — primat pred državom. Jedino ako zakoni legaliziraju ideju pravednosti, državna je vlast legitimna".⁷

O pravnoj se državi, dakle, može govoriti sam otamo gdje je sadržaj pravnih normi u skladu s određenim sustavom vrijednosti i jamči duhovnu, političku i ekonomijsku slobodu svim građanima. Ona zahtijeva konzekventnu "podjelu vlasti na međusobno organizacijski i funkcionalno

oponašanje), a vlada prema dolje; širi nazore vlasti i društva i provodi ih." Reich, *Spolna revolucija*, Naprijed, Zagreb, 1985., str. 104. Osnovnu ulogu u procesu odgoja "dobrih" podanika ima, prema Reichu, seksualno zatamljivanje, odnosno spolno tlačenje. Ono je glavno sredstvo čovjekovog podjarmljivanja. Reich stoga, čini se, naivno predlaže — u kontekstu borbe protiv fašizma — radikalnu promjenu odgojnog sustava u obitelji, koji se neće temeljiti na represiji dječje seksualnosti.

⁶Tako neki pravni teoretičari poput, Hansa Kelsena, pobornika tzv. čiste teorije prava, de facto izjednačuju legitimitet i legalnost. Kelsen poput ostalih pravnih pozitivista definira pravo kao skup općih normi koje sadrže zapovijesti iz kojih stoji prijetnja primjene državne prinude. Legalno je sve ono što se nalazi u tekstu općih pravnih akata donesenih na temelju određene procedure. Oni koji te akte donose, po samorazumijevanju su zakoniti i legitimna vlast. Usp. Kelsen, Hans, *Opća teorija države i prava*, Beograd, 1951.

⁷Prpić, Ivan, "Država i društvo", Intervju, *Naše teme*, Zagreb, 1988., 5, str. 1152—1153.

razdvojenu zakonodavnu, izvršnu i sudbenu funkciju koje se uzajamno kontroliraju i ograničavaju”.

Kolektivistička ideologija nacionalizma u većini je država, koje od 1989. izlaze iz totalitarnog boljševičkog ozračja, trijumfirala nad idejom slobodnog samosvjesnog individuuma. Nacionalizam se u većini “mladih demokracija” pokazao kao osnovna integrativna i stabilizirajuća snagasustava, te činitelj koji bitno pridonosi njegovoj pseudolegitimaciji. Budući da je nacionalni i demovinski interes proglašen za fundamentalnu vrijednost u sustavu, svi ostali interesi i vrijednosti (sloboda, jednakost, tolerancija, demokracija) moraju biti njemu podređeni. Totalitarna kolektivistička paradigma klase nerijetko je zamijenjena nacijom, umjesto idejom državljanina (citoyena), kojem su osigurana sva prava neovisno o njegovim konkretnim svojstvima (etnička i vjerska pripadnost, spol, obrazovanje, itd.). Bit svakog nacionalizma je, međutim, u preferiranju vlastitog ethnosa, a u omalovažavanju i nerijetko u neprijateljskom stajalištu spram drugih etničkih skupina. Zbog načela isključivosti i netolerancije ne može biti “progresivnog” i “konzervativnog” nacionalizma. Doduše, ne može se zanemariti stanovita pozitivna uloga koju je nacionalizam odigrao u rušenju totalitarnih komunističkih režima. No, kad nacionalizam postane službena državna politika, u opasnosti smo da iz jednog tipa totalitarizma “upadnemo” u drugi. Stoga bismo nacionalizam metaforički mogli odrediti kao “posljednji i najviši stadij u razvoju komunizma” (Michik).

Osim nacionalističke ideologije, vlasti su u nekim postsocijalističkim porecima posegnule za karizmom poradi zadobivanja masovne podrške podvlastitih. Tako se, primjerice, u Republici Hrvatskoj, ličnost Franje Tuđmana opetovano pokušava predstaviti kao personifikacija “devetstoljetnog sna hrvatskog naroda za državnom neovisnošću”. U situaciji neizvjesnosti, anomalije, krize osobnoga i kolektivnog identiteta potražen je tip karizmatičkog vodstva koji je, uz ostalo, postao “simbol nacionalnog oslobođenja”.⁸ Tuđmanova karizma, odnosno kult ličnosti, potenciran od strane medija pod kontrolom vlasti, osim uloge sredstva legitimacije režima ima također i značajnu ulogu u “konsolidaciji novo-etablirane političke tvorevine”. Odnosno, potiče masovnu identifikaciju s novom (mladm) državom.⁹ Čini se da podrška takvom populističkom obrascu poglavito dolazi iz redova manje obrazovanog dijela pučanstva koje karakterizira “planinski” ili “stočarski” mentalitet (“dinarizam”).¹⁰ Paradigmatičan je u tom smislu rezultat glasovanja za Županijski dom Sabora u veljači 1993.,

⁸Usp. Katz, Daniel i Kahn, L. Robert, *The Social Psychology of Organizations*, 2. ed., John Wiley & Sons, New York, 1978., str. 547.

⁹Usp. Stallberg, Friedrich Wilhelm, *Herrschaft und Legitimität*, Verlag Anton Hain — Meisenheim am Glan, 1975., str. 228.

¹⁰Usp. Žunec, Ozren, “Intelektualci, Humanistička tradicija protiv demokracije”, *Erasmus*, Časopis za kulturu demokracije, Zagreb, 1993., 1, str. 22. i d.

na kojem je populistička HDZ opcija dobila 75% glasova u Županiji ličko-senjskoj gdje, dakako, prevladava takav mentalni sklop.¹¹

Sudbina je svakoga karizmatiskog vođe, međutim, da protekom vremena dolazi do erozije njegove karizme. Karizam, prije ili kasnije, počinje gubiti svoju religioznu aureolu, a samim tim i vlast vođe dolazi u pitanje. "Heroj kojemu je gomila sinoć klicala bit će sutradan izložen ruglu ako ga je zadesio neuspjeh. Reakcija će biti to življa što je prestiž bio veći. Gomila tada smatra palog junaka sebi ravnim, pa se osvećuje što se klanjala pred nadmoćnošću koje mu više ne priznaje. Kad je Robespierre dao rubiti glave svojim drugovima i mnogim suvremenicima, imao je golem prestiž. Kad mu je nekoliko glasova otelo moć, izgubio je odmah i prestiž, pa ga je gomila pratila na giljotinu s isto toliko kletava kao što je jučer pratila njegove žrtve. Vjernici uvijek s bijesom razbijaju kipove svojih starih bogova".¹² Weber, primjerice, piše o kineskom caru koji unatoč molbama bogovima da zaustave poplave, u toj nakani nije uspio. Zbog toga su ga podvlašteni počeli smatrati pukom osobom poput njih i kaznili su ga kao prevaranta koji je uzurpirao vlast.¹³

U istupima pojedinih visokih državnih dužnosnika čak se govori o Predsjedniku Republike kao nositelju državne vlasti i suvereniteta.¹⁴ "Hrvatska devet stotina godina, od 1102. i kralja Petra Svačića, nije imala svoga, hrvatskoga, državnog suverena /.../. Dr. Tudman državni je suveren Republike Hrvatske. Primarno je on, a potom Sabor i Vlada, odgovoran za najvažnije državne odluke".¹⁵ Dakle, napušta se de facto ideja narodne (pučke) suverenosti, na kojoj se temelji legitimitet zapadnih liberalno-demokratskih poredaka, i prihvaća ideja suvereniteta iz predmoderne, feudalne epohe. Stoga je i Weberov model tradicionalne vlasti primjeren, kao pomoćno heurističko sredstvo, za analizu hrvatskog političkog poretka.

Prema Ustavu, državna je vlast u Republici Hrvatskoj ustrojena na načelu diobe vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudbenu.¹⁶ No, budući da je prihvaćen tzv. polupredsjednički sustav, u kojem državni poglavar ima brojna značajna ovlaštenja, već na temelju ustavnih odredaba o položaju i

¹¹Inače, po popisu stanovništva iz 1991. godine, u Hrvatskoj je 55% populacije staro 15 i više godina bez školske spreme ili tek sa završenom osnovnom školom. Usp. *SLJH* — 92, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 1993., str. 63.

¹²Le Bon, Gustave, *Psihologija gomila*, Globus, Zagreb, 1989., str. 130—131.

¹³Weber, Max, *Privreda i društvo*, Prosveta, Beograd, 1976., t. I, str. 192—193.

¹⁴"Problemi nastaju kad pojedinci, uglavnom iz oporbe, pokušavaju Sabor nadrediti predsjedniku Republike. To je proceduralno pogrešno. U Hrvatskoj nije Sabor nositelj državne vlasti i državnog suvereniteta nego predsjednik Republike". Mihanović, Nedjeljko, *Interview*, Globus, 07.04.1995., Zagreb, str. 9.

¹⁵Loc. cit.

¹⁶Usp. čl. 4. *Ustava RH*, Narodne novine, br. 56, 1990.

funkciji predsjednika Republike¹⁷ Sabor i Vlada su marginalizirani u svojim kompetencijama i mogućnosti donošenja relevantnih političkih odluka. U Ustavu je stoga nužno, ako se želi daljnja demokratizacija poretka i razvoj pluralističke parlamentarne demokracije, ojačati poziciju hrvatskog Sabora, a bitno ograničiti prevelike ovlasti Predsjednika Republike. Posebni problem je, s tim u svezi, položaj sudstva. U liberalno-demokratskim sustavima nezavisnost se sudstva drži jednim od temeljnih oslonaca doktrine o podjeli vlasti. U Hrvatskoj, međutim, mnogi elementi u važećim propisima nisu na razini svjetskih standarda nezavisnosti sudstva.¹⁸ A u praksi su nerijetki slučajevi nelegitimnog utjecaja institucija političke vlasti na sudačko odlučivanje.¹⁹ Daljnji problem je uloga vojnog aparata. Naime, ratne okolnosti pridonose tendenciji da vojni aparat izmakne kontroli nadležnih političkih tijela i postane samostalan činitelj koji će utjecati na razvoj političkih zbivanja. Da bi se to neutraliziralo, nužno je, između ostalog, osigurati nepristranost vojske u stranačkim konfliktima i uspostaviti mehanizam koji će omogućiti racionalno trošenje budžetskih sredstava namijenjenih vojnim potrebama zemlje.

Čini se da su na planu pluralizacije i demokratizacije od postkomunističkih država²⁰ najdalje otišle Češka Republika, Poljska, Mađarska i Slovenija. Hrvatska spada u skupinu zemalja (npr., države nastale na prostoru bivšeg SSSR-a, Slovačka, Rumunjska, Bugarska) koje su razmjerno malo učinile na pluralizaciji i demokratizaciji poretka. Rat, dakako, ne

¹⁷Usp., *ibid.*, čl. 94—106.

¹⁸Usp. Uzelac, Alan, "Zavisnost i nezavisnost: neka komparativna iskustva i prijedlozi uz položaj sudstva u Hrvatskoj", *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Zagreb, 42 (Suppl. 4), str. 575—594.

¹⁹Vjekoslav Vidović, prvi predsjednik Vrhovnog suda u suverenoj Republici Hrvatskoj, uspoređuje stanje u sudstvu s onim nakon Karadorđeva 1971. Prema Vidoviću, "bit" problema, odnosno sukoba između njega i Predsjednika Republike proistekao je iz različitog shvaćanja pravne države. "Tudmanov je stav bio da sud treba koristiti za provođenje dnevne politike. Nikada nije proglasio ratno stanje. Međutim, rat se vodio i imali su zarobljenike, a on ih je tretirao kao teroriste. Pokretali su se kazneni postupci s optužnicom za terorizam, i za vrijeme trajanja krivičnog postupka Tudman bi se sjetio da za neku grupu civila koje je otela srpska strana, razmijeni teroriste. I to ne na način da sačeka da se sudska procedura završi, ili da javni tužitelj odustane ili rasprava završi. Nisu htjeli dopustiti da sud radi normalno. Govorio sam im da javni tužitelj može odustati od gonjenja i povući optužnicu, to je legalni put, ali nije da javni tužitelj ostane kod optužnice a da okrivljene sud bez rasprave pušta na slobodu. Pritisak je rastao, ja nisam mogao odstupiti od svojih načela i razlaz je bio neminovan". Vidović, Vjekoslav, Interview, *Novi list*, Rijeka, 28.02.1995., str. 18. Ivica Crnić pak, ministar pravosuđa, podnio je ostavku zbog sličnih razloga. Zanimljivo je da je tekst ostavke s obrazloženjem objavio samo riječki "Novi list" i "Glas Istre".

²⁰Vesna Pusić drži da su novi istočnoeuropski režimi "diktature s demokratskim legitimitetom". Pusić, Vesna, "Diktature s demokratskim legitimitetom", *Erasmus*, Zagreb, 1, 15. Ta teza, međutim, predstavlja *contradictio in adjekto*.

može biti opravdanje za sve promašaje na tom planu. Novi istočnoeuropski režimi, žele li imati demokratsku legitimaciju, moraju u zbilji uvažavati temeljne odrednice zapadnih liberalno-demokratskih poredaka, odnosno institucije i vrijednosti tih poredaka ozbiljiti u svakodnevnom životu. Za to je nužan i permanentan rad na prosvjećivanju puka kojeg, u većini novih država, karakterizira niska kulturna, civilizacijska i obrazovna razina. Rezultate, naravno, ne treba očekivati "preko noći". I suviše su brojna ograničenja da bi tako nešto bilo moguće. Prije svega, ograničenje je u izostalosti demokratske političke tradicije. Izuzev bivše Cehoslovačke, koja je između dva svjetska rata bila u odnosu prema većini zemalja srednje i istočne Europe napredna industrijska država, sa zavidnom pluralizacijom društva i razinom političke demokracije.

Prevladavanje legitimacijske krize većine postsocijalističkih država pretpostavlja recepciju ideje narodne (pučke) suverenosti, kao zajednice državljana. Dakle, napuštanje koncepcije prema kojoj se demos (narod) reducira na etnos (naciju). A to znači napuštanje koncepcije o biološkom utemeljenju nacije kao proširene obitelji, koja obilježava osobito neke države nastale na prostoru bivše Jugoslavije. Moderna se nacija mora utemeljiti na jeziku i kulturi, a ne na ideologiji krvi i tla (Blut und Boden). Samo koncepcija građanske države, koja uvažava temeljna ljudska prava i slobode, te dostojanstvo svakog pojedinca, omogućuje prevladavanje legitimacijske krize tih režima. Osim većinske podrške naroda i proceduralnog legitimiteta, vlast mora, želi li imati istinsku demokratsku legitimaciju, uvažavati fundamentalne vrijednosti poput jednakosti, pravednosti i tolerancije. Time se omogućuje pristup u zajednicu civiliziranih i demokratskih država ujedinjene Europe.²¹

²¹"Smatram ipak da ideja buduće Europe, koja bi bila zajednički dom svih naroda, nije moguća prema koncepciji klasične nacionalne države. Od nacionalne države samo je korak do koncepcije etnički čiste države — gdje građani koji ne pripadaju datom narodu automatski postaju građani druge kategorije. Ona je također blizu šovinističkoj državi koja smatra neprijateljskim sve što nije nacionalno čisto /.../. Ideja europske zajednice jest moguća samo po prihvaćanju koncepcije građanske države, koja se oslanja na liberalne vrijednosti, i poštuje prava pojedinca i njegovo dostojanstvo". Kučan, Milan, Interview, *Arkzin*, Magazin za politiku i kulturu civilnog društva, Zagreb, 1995., br. 46, str. 27.

Robert Blažević

LEGITIMATION CRISIS OF POSTSOCIALIST SYSTEMS

Summary

The collectivist ideology of nationalisms in most states which have come out in the open from the totalitarian Bolshevik sway has triumphed over the idea of the free self-confident individual. In most "young democracies" nationalism has proved the central integrational and stabilizational force of the system and the factor which significantly contributes to its pseudolegitimation. The author claims that only the concept of a bourgeois state which takes into consideration basic human rights and freedoms and the dignity of each individual enables the overcoming of the legitimation crisis of these regimes.